

HAZAI TÜKÖR

MOCSÁR GÁBOR

VÁROSOK AZ ALFÖLDÖN

Eredetük, múltjuk különbözik is, nem is: ugyanazon történelem erőjének, szorításai és engedményei hatására jöttek létre — nem csoda, ha van bennük valami hasonló is azonfelül, hogy annyi sok a különbség is köztük. Vidéki, még-hozzá alföldi magyar városok. Közigazgatási rang szerint besorolva helységeinket, 26 várost találunk az Alföld térképén. Joggal lepheti meg ez a tekintélyes szám azokat, akik a térképet áttekinve, valami „klasszikus” város fogalom szerint keresnének itt várost. Debrecen, Szeged, Szolnok, Kecskemét, Békéscsaba, Nyíregyháza, Hódmezővásárhely, Szentés..., ez eddig nyolc, de már ebben a felsorolásban is meglehetősen kitágítottuk a város fogalmát, amelyben nem csak külső jegyek — a létesítmények tömege, a lakosság lélekszáma —, hanem tartalmi jegyek — a bennük zajló élet városiasága — is foglaltatnak. S milyen lehet, mennyire város a többi tizennyolc? Megvalósítva láthatjuk-e bennük a külső formák és belső tartalmak városá avató összhangját? Nos, a huszonhat között olyan települések is találhatóak, mint Mezőtúr, Karcag, Kiskunhalas, Hajdúnánás, Túrkeve — most már csak az a kérdés, hol húzzuk meg a határt, mely a külső jegyek (városkép, létesítmények, épületek tömege) s a benne zajló élet belső tartalma szerint is városá avathat egy települést? Ezek a határvonalak persze mozgékonyak: földrajzi, történelmi háttérben kell őket elhelyezni, csak úgy érthetjük meg, Magyarországon miért város egy olyan település, amilyen Nyugat-Európában egyáltalán nincs is: Hajdúnánás, ez a szétterpeszkedett faluváros, amelynek közel húszezer lakosa 5295 lakásban él, de csak 68 lakásban van vízvezeték és 49-ben vízőblítéssel árnyékszék.

Ne gondoljuk, hogy a nánási példa kirívó. Ezzel ellentétben: kisebb-nagyobb mértékben jellemző. Kijegyeztem az 1960. évi népszámlálás összesített adataiból azokat a városokat, amelyekben a lakásoknak kevesebb mint tíz százalékában van vízvezeték. Húsz ilyen várost találtam, s mind a húsz a mi Alföldünkön szaporítja a magyar városok számát. Erősödünk-e azon, hogy a vízvezetékekkel való ellátottság, általában a közművesítés, nem csak külső jegy, hanem belső tartalmi vonás is, ha a városjelleg határait keressük?

Tudnivaló, hogy az Alföld mélyén kimeríthetetlen gázincs rejtőzik — valószínűleg csak a mostani években kezdődött meg a feltárása, s mi több, hasznosítása. Ez az örömdetes tény az alföldi városok számára feltétlenül az emelkedés ígérete is egyben, így hát inkább csak a múltat, melyet ezek a városok magukkal hoztak, s nem mostani állapotukat jellemzi, hogy a huszonhat alföldi város közül mindössze hat olyan van (Debrecen, Szeged, Baja, Kecskemét, Szolnok és Hajdúszoboszló), ahol a lakásoknak több mint tíz százalékában van gáz. de 16 itteni városunkban a lakásoknak több mint 95 százalékában nincs bevezetve. Hajdúnánás tehát nem kivétel. Debrecenben, az Alföld legnagyobb városában — ahol külső jegyek, belső tartalom tekintetében egyaránt nincs vita azon, hogy város-e vagy sem — a lakások kétharmadában nincs vízvezeték. Ilyenek ezek a mi alföldi városaink — ha mint urbanizált településeket vizsgáljuk őket.

Visszapillantás

A történelem alakította ilyenné őket. Még-hozzá egy építő lendületet, emelő erőteljességgel nélkülözö, pangó történelem. New-Yorkot és Nyíregyházát körülbelül egy időben alapították, s mindkét várost — bevándorlók. Az előttünk feltároló táj, az Alföld, körülbelül akkor néptelenedett el, egy halálos történelmi sokk, a török hódoltság következtében, amikor Amerika kezdett bevándorlókkal benépesedni. Lehetett egy pillanat, a törökök kiverése idején, amikor Európának ez az ujjhegynyi foltja, a mi Alföldünk néptelenebb volt, mint a prériek amott — s egy másik

pillanat, amikor itt is, ott is megjelentek az új lakók, jövevények, pionírok, hogy a vad vidéket megszállják, megtelepedve, a földet megműveljék, s generációkat indítsanak el, melyek láncolatából végül is társadalom épül fel. De milyenek voltak a pionírok ott, milyenek a jövevények itt, s miféle jövő várt rájuk ott s miféle itt? Valami fojtott és „élni-ahogy-lehet” konok szándék munkált az itt lakó jövevényekben mindig, ráadásul valami szorongás is azonban. Még nemzedékek múlva is visszarángott a nép idegeiben a nagy parasztháború, a Dózsa-mozgalmat emléke, s egy folyton rájuk nehezdedő, sosem lazuló elnyomottság nyúge alatt mint fű a viharban, földhöz lapulva kellett megmaradniuk, s megmaradtak. Szökött jobbágyok, akik még a nevüket is megváltoztatták, hogy régi gazdájuk rájuk ne találjon, hegyek közül idetelepített más népbeliek, akik hamar hozzászoktak az elnépteledett Alföld létehetőségeihez, szívósan és bámulatos energiával bocsátottak ki magukból újabb és újabb rajokat, művelték a földet, nemzették utódaikat, őrizték nyelvüket — s végül is nemzetté forrva álmak ma az új lehetőségek kapujában.

Békés megyében, a török világ utáni úszkös falumaradványok romjain a hajdani 91 helység közül csak kilenc faluban rakott sárból fészket néhány visszavagy ideszállingózott magyar jobbágycsalád. Félve pillantgattak körül a tájon, de nem a török miatt éltek állandó riadalomban, hanem saját egykori földesuruk miatt: nehogy visszahurcolja őket. Amott, az amerikai préríken kialakult társadalomban a szökött négerék éltek így, remegve, figyelve az üldöző kopók csaholására. A mi hazai fehér négerünk bevették magukat a nádasokba, nevet változtattak, remélve, hogy így örökre megszabadulnak múltjuktól, s az új otthonukból felszivárgó füst remegő, sovány áldozati jelként küszött az ég felé, mely tám megkönyörül rajtuk.

Az elpusztult Köröstarcsa első új lakói előbb Békéscsabán éltek négy esztendőn át, de félve, hogy ezt a mégiscsak jobban ismert helységet útba ejtik a szökevényeket kereső hatóságok, 1720-ban bevették magukat a tarcsai nádasokba, halásztak, pákásztak, úgy éltek. De Békéscsaba is mekkora hely volt még akkor? 1717-ben is még mindössze 20 magyar és két tót család lakott benne, s majd csak a következő években gyarapodott a helység egy szekérkaraványi Gömörből jött szlovák telepessel.

Az elpusztult falvak egykori határai az elvadult tájon felismerhetetlenül egybeolvadtak — s a török kiűzése után, majd a megújuló szabadságharcok szünetében új meg új kézbe vándorolva cserélődtek a földek urai —, de a föld és a nép maradt. A határviták zajlása közben is művelték, szelídítették a tájat — s csak akkor „szólhattak” bele a vitákba, amikor uraik csak a népi emlékezetre támaszkodhattak birtokuk határának megállapításakor. Dobozi és Békés határvitába keveredvén, a két helység két bírójának birkózásával döntötték, melyiknek van igaza. A dobozi bíró volt az erősebb, s hogy efféle vitára máskor ne kerülhessen sor, egy jó erőben levő, egészséges, hosszú életet ígérő sihedert a határdombon elfenekeltek, hogy míg él, tudja, hol vertek végig rajta, s ennél fogva a határ pontjára is jól emlékezzen.

E tájra való az a vén Márkus, aki Arany versében leveszi süvegét, s megesküszik az égre, az ég Istenére, hogy az a föld, amelyen most áll, nem tarcsai birtok, ladányi határ az. Nos, a versben szereplő Körösladány 1656–58-ban népteledett el, egy rabló-égető török horda porig égette. Lakói közül csak nyolc-tíz év múlva szállingózott vissza néhány család, de 1685-ben egy tatár csapat újra elűzte innen őket. A régi falu emléke azonban élt az elűzött, szertebolyongó egykori körösladányi jobbágyokban. Amikor már bizonyos, hogy nincs több török az országban, 1696-ban visszatérnek, s az úszkös romokból újra házak, kunyhók lesznek, a tető alól füst szivárog — élet van az elhagyott faluban. A földesúrnak szüksége van kezüik munkájára, s hogy szoktassa őket, három évre elengedi az adót. De alig telik el a három év, „újra beleszakadnak a teherbe”, mondják, s egy napon eltűnnek. Beállnak a kurucok közé. A falu megint ember nélkül marad, s majd csak a szatmári béke után — amikor föld, erdő harmatát, piros csizmák nyomát hóval fődte be a tél — szállingóznak ismét vissza lakói. S az a bizonyos vén Márkus — minden bizonnyal Juhos István nevű, egykori tarcsai lakos, de 1728-ban, az eskü idején a váradi püspökség bárándi ispánja —, aki a Gácsérnél, csizmáját levetve, mezítláb, égnek tartott ujjal a ladányi földesúr javára hamisan megesküdtött, egy újfajta történelem elgondolkozató figurája már. Magyar történelem ez ugyan, a mi népünk történelme, csak éppen nem a népet emeli, hanem a nép ellen működnek erői. A vén Márkus — minden bizonnyal „lekorrumpált” öreg ispán — a Gácsér partján csak arra jó, és arra kell, hogy a földesurak vitáját döntse el, mint öreg tanú, a múlt időkből, aki még tudja, hol húzódott a határ egykor. Mást a nép képviselői a rákövetkező évszázadokban el nem dönthettek. A történelem a

fejük fölött kavargott, s hol engedtek, hol ellene szegültek, de való igaz, hogy a népi energiák nem tudtak soha szabadon működni.

Az elvadult, vízöntéses, mocsaras, lápos alföldön, mint bolygó lidércfények lobbannak fel s alusznak ki ismét az emberi települések fényei. Száz, százötven éven át az alföldi s közelebről a most leginkább szemügyre vett békési vidék lakatlanabb, néptelenebb volt, mint a honfoglaláskor. Az imént emlegetett Doboz község „határvitája” — s a megbotozott legényke emlékezete sem tartott sokáig: a törökvilág végén, 1685-ben teljesen lakatlan pusztá, a falu és környéke. Még egy 1698-as összeírás idején is néptelennek találták, s csak 1713-ban telepedett itt meg néhány magyar család — a rácok zavargásai elől menekülve erre a nyugalomra biztató vidékre.

Orosházát — ennek Darvas József tollából méltó irodalma van — a dunántúli Zombárról jött evangélikus magyarok alapították.

Tótkomlóra a Zólyom megyei Olcsváról jött ötven család.

Gyomán szökött jobbágyok szították fel a tűzhelyek elhamvadt parazsát — 1719-ben a kamarai prefektor 27 családot talált itt, putrikban nyomorogva, minden pillanatban készen a továbbszökésre.

Szarvason is ekkoriban, 1722-ben húzták fel az első falakat, sárból az első települők.

Vésztőre 1714-ben, a kuruc háború után, Bakonszegről jöttek 18 szekéren az első szálláskeresők.

Füzesgyarmatról pedig a lakosság egy része felkerekedik, elköltözik a Szabolcs megyei Tassra, de három év múlva a szekérkaraván újra visszafelé tart, az egykori faluba. Újabb három év, s a Rákóczi ellen felkelő rácok rárontanak a falura, népét leöldösi, a falut üszökké perzselik, aki tud, menekül. De az úttalan, bozotos tájon is emlékezve a visszavezető útra, 1711-ben újra visszadopakodnak egykori, megmaradt lakói — s harminc év múlva már 145 lélek lakja ezt a Békés megyei kis falut.

Békés újranevesedése — egy történelmi kavargás által meg-megújított népi szívósság és életerő példája. Magyar, szlovák, német, rác, román, török, horvát népelemek kavarognak ezen a tájon: magyar sziget a szlovák tengeren, szlovák sziget magyar tengeren — van olyan falu, amelynek etnikai színeképe kicsiben magába gyűjtötte Közép- és Délkelet-Európa minden népi skáláját, példázva azt a gyötrelmes történelmi folyamatot, melyet végigjárva, ez a hallatlan energiákkal telített nemzettest az egykori sztyeppe Magyarországon helyén, a gyarmati Magyarországon állapotán át máig eljutott.

Falvak, városok keletkeztek — s maradtak fenn minden erőt összeszedve a fennmaradásért. Említettem: New-Yorkot és Nyíregyházát körülbelül egy időben alapították, s mindkettőt bevándorló telepések. A békési újranevesedés energiáit szinte hatványra emelte a kuruc mozgalom leverése után, a császári szolgálatban szerzett érdemekért Békés urává lett Harruckern báró tudatos és tervszerű telepítési politikája. Az igazi nagy benépesedési hullám ezután következett. — Az alig pár tucatnyi szlovák népességű Békéscsaba a telepítés megkezdése után alig harminc esztendővel, 1745-ben már 2740-re, 1773-ban pedig 6055 lélekre nőtt.

S az itt felcsapó hullám oly heves, hogy fölös energiáit más vidékre is el tudja továbbítani. A Harruckern példáján fölbuzduló Károlyi gróf 1750 után elhatározza: telepéseket hozat, s népes helységgé szervezi Nyíregyházát. S tekintsünk vissza egy pillanatra az imént felsorolt békési falvakra. Ebben az évtizedben már az alig megtelepedett itteni lakosság képes rá, hogy rajokat rakva szekerekre — nekivágjon a hosszú útnak, s benépesítse az eladdig néhány nyomorult viskóból álló Nyíregyházát. Szarvasról 13 család, Mezőberényből 39, Békéscsabáról 18, Tótkomlósról 19, Orosházáról 3 s Gyuláról 1 család indult el — ők Nyíregyháza alapítói. A mai Szarvas utca szarvasi jövevények emlékét máig őrzi. Nem a Mayflowerrel jöttek, hanem faköszövényen, s a többség bizonyára gyalog. Nem szabad polgárok lettek, hanem bárói jogart grófival cseréltek, ami alól 1828-ban, 196 021 forint 12 krajcárért örökjavalsággal váltotta meg magát két generáció, nyolcvan esztendeig kifejtett minden szorgalmának, munkájának eredményét oda kellett adni, csakhogy az akkor már tevékeny, népes helység — kiszabaduljon a feudális főúr uralma alól.

A földek, birtokok, vármegyéni latifundiumok váltották gazdáikat — a nép ottmaradt. De micsoda energiák fonyadtak meg csak azért, hogy a vegetálás szintjén megmaradjanak! Kialakult fölöttük egy másik nemzet, amely viszont anélkül, hogy a népre figyelt volna, a maga ügyeire fordította energiáit.

Mindez magyarázza, miért maradt és miért jutott olyan állapotra a táj, az Alföld, ahogyan a huszadik század közepére eljutott — s amelyből most a feladat

számmazik: felemelni a népet, hogy felemelkedjen a nemzet. Nem húsz évre szóló feladat ez — s aki türelmetlen, mert kevésre jutottunk, tekintsen bele a századokba, s meg is szédül, meg is komolyodik.

Pangó városok

De a múlt helyett inkább a jelen gondjai foglalkoztassanak bennünket, s a következőkben egyetlen szempontból — mennyi kínálkozik! — tekintsük végig a mai alföldi városok helyzetét: ez a szempont az urbanizáció állapota legyen. Ebbe persze, ha kellő figyelemmel leszünk az összefüggésekre, annyi minden belevegyül, hogy külön könyv kellene, mindent előadni.

Unalomig ismert közhely, hogy a legújabb kor világszerte a városiasodásnak kedvez, vagyis hogy egyre nagyobb tömegeket vonz a város, a városi életmód, ami a legnyilvánvalóbban összefügg a technika fejlődésével, ami egyik oldalon az iparosodásban, másik oldalán a mezőgazdaság gépesítésében, amott újabb és újabb munkaerő iránti szükségletben, emitt a munkaerő felszabadulásában nyilvánul meg, mondom, unalomig ismert dolgok ezek. Közhelyek. Világszerte ismert és világszerte érvényesülő egyszerű összefüggések. Törvények.

Hazánkban ez a nyilvánvaló összefüggés azáltal is közismert, hogy az utóbbi 15 évben folytatott gazdaságpolitikánk programja épp a két lényeges kérdésben fogalmazódott meg a legvilágosabban: iparosítás, a mezőgazdaság gépesítése, aminek legcélszerűbb formája a szocialista nagyüzemek kialakítása. Nos, ez a gazdaságpolitika akkor is létrehozta volna nálunk a városiasodás feltételeit, ha egyébként nem volna ez világjelenség. Ha nem volna egyébként is, sok szubjektív eleme együttes hatásaként lényeges tartalma a népi tudatnak manapság a város felé vonzódás, áramlás, tódulás — hogy a fokozatait is jelezzük ennek a magatartásnak.

A statisztika is kifejti ezt az objektív szükségszerűséget és a szubjektív tudatelemek érvényesülését: Harminc év alatt, 1930—1960 között harminc százalékkal nőtt hazánkban a vidéki városok lélekszáma. Nem sok, ha tudjuk, hogy a városiasodás élénken feltűnő világjelenség. De ha azt is tudjuk, hogy a harminc százalékból tíz esett az első húsz évre és húsz az utolsó tíz évre, megnyugodhatunk: a mi vidéki városaink sem maradtak ki a városiasodás világüteméből. A folyamat gyorsulása, élénkülő üteme szembeötlően bizonyítja ezt. Budapestről most nem szólva is megállapítható ez. Vidéki városaink lélekszáma gyorsuló ütemben nő — ez egyik jellemző s más tekintetben gondokat okozó vonása hazánk fejlődésének. Ezt mutatják az imént közölt átlagszámok.

Az átlagok azonban csalfa dolgok, sok mindent a fátylук alá rejtenek. Erdemes egy pillanatra e fátyol mögé pillantani.

Nos, ebből a világjelenségből, a magyar társadalom konkrét alakulását is jellemző folyamatból a mi alföldi városaink általában, túlnyomó mértékben és elgondolkoztató módon kimaradtak.

A huszonhat alföldi város közül mindössze egy — Szolnok — éri el, illetve haladja meg a városi lélekszám növekedésében az országos átlagot. Megközelíti ezt az ütemet Debrecen, Békéscsaba, Nyíregyháza, Szeged és Kecskemét. Tehát a megyeszékhelyek, melyek közigazgatási központokként is, meg nagyobb tömegüknél fogva is lüktetően terjesztik ki vonzási erővonalait a környékükre.

Tehát a huszonhat vidéki város között mindössze hat növekszik az országos ütemnek megfelelően — bár inkább úgy mondhatnánk: az országos ütemet megközelítő mértékben. A többi húsz — pang. Ezek az úgynevezett járási jogú városok. Az ország más tájain is van néhány ilyen pangó város — Balassagyarmat, Komárom, Kőszeg és Sátoraljaújhely, tehát közvetlenül a határszélen élő városok —, de ilyen nagy tömegben s ilyen általánosan, szinte a fél Magyarországot meghatározó jelleggel, a kisvárosok pangása, sőt visszafejlődése csak az Alföldön jellemző tünet. Mondhatjuk bátran: alföldi jelenség.

A húsz közül három — Kisújszállás, Makó és Túrkeve — lakossága csökken. (Az 1960-as népszámlálás óta egyre több vidéki, alföldi város áll be ebbe a csökkenő lélekszámú városok sorába.) A többi vagy azonos szinten áll tíz év óta, vagy pedig alig pár százalékkal növekszik — mindenképpen kívül maradván a „világjelenségen”.

(Alaposan megizzadtam, amíg ezt az összevetést elvégeztem, tulajdonképpen a már megírt fejezetet át kellett dolgoznom. Egy rendkívül meggyőző érvelésű és megbízhatónak látszó adatapparátusra támaszkodó tanulmányra bukkantam ugyanis a Valóság c. folyóirat 1964. évi 6. számában, amely épp ezzel a kérdéssel foglalkozott. Városaink fejlődése és szerkezeti átalakulása? a tanulmány címe. Nos, amikor adatait ellenőriztem, kiderült, valami zavar és ellentmondás van az én ada-

taim, benyomásaim és az említett tanulmány adatai meg érvelése között. Az el-
lentmondás abból származott, hogy a tanulmány a népszámlálások régebbi ada-
taira támaszkodott, de nem vette kövekezetesen figyelembe azokat a közigazgatási
jellegű változásokat, amelyek a vidéki városok lélekszámára minden egyébtől füg-
getlenül is igen nagy hatással voltak. Nevezetesen és például említve: jó néhány
olyan várost sorol fel a tanulmány, amelyek az utóbbi tíz év alatt lakosságuk
nagy százalékát elvesztették — holott ennek mindössze annyi volt az oka, hogy
széles kiterjedésű határakból önálló községek váltak ki. Az effajta, közigazgatási
okkal magyarázható lakosságcsökkenés nem ritka jelenség épp a nagy határu
alföldi városok — Szeged, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Debrecen stb. — esetében.
A tanulmány szerint például Hódmezővásárhely lélekszáma 1920-ban és 1930-ban
60 ezer volt, 1949-ben 56,8 ezer, 1960-ban 53 és fél ezer. Ez első pillantásra elfogad-
ható, hiszen ez a város sem tartozik azok közé, amelyek rohamos mértékben urba-
nizálódnak, sőt, az utóbbi években elvesztette korábbi megyeszékhely rangját is
— sok minden indokolja a lélekszámcsökkenést. Csakhogy óriási határát is le-
csökkentették — önálló községként itt alakult ki Székkutas özség, a maga ötezer
lakosával. Hasonlóképpen és hasonló arányú változás történt Csongrád lélekszám-
ában is — a tanulmányírók ezeket a változásokat hagyták figyelmen kívül, amikor
ezt a két várost is a nagymértékben visszafejlődött városok közt említik. Ez persze,
sokat nem torzít következtetésük helyességén: az említett két város — az adatok
helyesbítése után kiderül —, ha nem is visszafejlődő, mégiscsak pangó állapotban
van. Csongrád lélekszáma — a helyesbítés után ez derül ki — 1949-ben 20 674 volt,
1960-ban pedig 20 670, ami végül is mind a tanulmány, mind az itt leírt következté-
tetések helyességét keményen és harsányan igazolja.)

Jó ez? Bánkódni kell ezeken a jelenségeken, vagy örvendezünk? Azt mon-
danám: ne bankódjunk, ne örvendezünk — mindkettőre lenne okunk elég —, ha-
nem gondolkodjunk, mi az, ami szemünk előtt lejátszódik.

Vajon, ha a hatvanas népszámlálás azt tartalmazná, hogy Hódmezővásárhely,
Kiskunfélegyháza, Csongrád, Mezőtúr, Makó, Kiskunhalas, Kisújszállás, Nagykőrös,
Szentcsanaklélekszáma tíz év alatt megnőtt volna — örülnie kellene-e neki? Lehet, hogy
e városokban, saját városuk állapotán és jövőjén aggódó lokálpatrióták keseregve
emlegetik a lélekszámcsökkenést, rangsüllyedést, én mégis azt mondom: nem örülni,
hanem megdöbbenni kellene, ha az elmúlt tíz év alatt megnőtt volna lélekszámuk,
mert ez nemzeti szerencsétlenség, egy nyakunkon nyargaló válság bizonyítéka
lenne. Azt jeleznél, hogy valami mélyen rejló nyavalya rágja a gazdasági életünket:
egészen természetellenes módon a nagyvárosok, az ipar kidobja magából a szük-
ségtelen tömegeket, amelyek kénytelenek a mezőgazdaság felé nyomulni, ahol
szintén semmi szükség rájuk, hiszen épp az volt mezőgazdaságunk baja, elmarad-
ottságának oka, hogy túl sok energiát kötve le, túl keveset adott — nem volt ter-
melékeny tehát. Szerencsére nem így alakult a helyzet, hanem úgy, hogy a fejlődő
ipar vonzza a munkaerőt, a fejlődő mezőgazdaság felszabadít munkaerőt. Ennek
jele az, hogy a felsorolt alföldi városok lakossága csökken. Egészséges tendencia ez
— már csak azért is, mert nem csak az objektív gazdasági szükségszerűséget követi,
hanem egyúttal a szubjektív elvagyódás ösztöneit is kielégíti. Az emberek a városi
életforma felé vonzódnak, s most már kimondhatjuk: nincs semmi, vagy alig tar-
talmaz valamit a városi életformából, ahol 100 ház közül 95-ben nincs gáztűzhely,
90-ben nincs vízvezeték, ahol a házak kapuja alól kifolyó szennyvíz az utcai árkok-
ban poshad zölden, ahol a lakások 2–6 százalékában van „lehúzható” vécé —
hogy csak azokról az elemi dolgokról beszéljünk, amely nélkül azért városi életfor-
mát aligha képzelhetünk el. Nem is szólván a kereskedelmi, közlekedési ellátás szín-
vonaltalanságáról vagy arról, hogy ritka kivételtől eltekintve, az egész magyar
Alföldön alig találsz — különösen télen — egy korszerű nyilvános zenés szórakozó-
helyet, ahova ne igényeit feladva vihetné el a helybeli értelmiség a fővárosi hason-
szórú vendégét, vacsorázni. Még Nyíregyházán, Békéscsabán sem található ilyesmi,
hát még egyéb kisebb városokban!

Azt mondom tehát mindent egybevetve: nem a városiasodás folyamatát cá-
folja, vagy éppenséggel nem valami „tragikus” folyamat, ha alföldi városaink, jelen
állapotukban nem gyarapodnak lélekszám tekintetében. Ha gyarapodnának, ez
nem urbanizálódás lenne, hiszen, mint említettem, csak közigazgatási szempont-
ból lenne több az itteni város lakó — amúgy viszont inkább a falusias jellegű lét-
forma terjeszkedne tovább, lévén ezek a városok inkább falvak, faluvárosok.
„Tsaba szörnyűségesen nagy falu” — írja álmélkodva Békéscsabáról Magda Pál, a
Pesten 1819-ben kiadott „Magyar országnak és a határ őrök katonaság vidékinek
leg újabb statisztikai és geográfiai leírása” című művében, s húsz év múlva is,
1839-ben, amikor már 22 972 lakosa volt Békéscsabának, Fényes Elek úgy jellemzi,

hogy lakosainak létszáma miatt „nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában a legnagyobb falu”. Ma is vannak a mi Alföldünkön ilyen „európai méretű” falvak, csakhogy mi most városoknak nevezzük őket.

Csodálatosképpen, a fejezet elején említett Hajdúnánás 1960-ban nem a csökkenő, hanem a növekvő lélekszámú városok közé tartozott — nem javítja, hanem rontja ugyan az országos arányszámot, de ami igaz, igaz, a számokkal vitatkozni nem lehet: 1930-tól 49-ig kétszázal, 1949-től 60-ig újabb százszázal nőtt a város lélekszáma — ami persze, a valóságban azt jelenti, hogy a város pangó életű, lendülete nincs, a természetes szaporodás elvándorolt. De Hajdúnánás, ha sokáig, ha egy-két százal is a gyarapodók közt tartotta magát, az utóbbi három évben azonban fanyar legyintéssel — minek ezen erőlködni — elszántan és határozottan csökkenti a lakosságát. S a többi, pangó (tehát éppen csak hogy nem csökkenő) lélekszámú alföldi városunk is beáll a csökkenő lélekszámú városok sorába.

Tegye a kezét a szívére a fővárosi olvasó: nem ad-e belül igazat nekik?

Például Hajdúböszörmény

Hajdúböszörmény lakossága sem csökkent 1960-ig. Így fest a statisztikája.

1920-ban 28 700, 1930-ban 28 900, 1949-ben 30 600, 1960-ban 32 200 lélek lakta Hajdúböszörményt. De az utóbbi öt évben itt is csökkenő előjelűvé váltott a statisztika: csökken ez a város is. Aki megáll a város főterén — kiről lenne elnevezve a hajdúkapitányság egykori székvárosának főtere, ha nem Bocskairól —, a magyar vidék legszebb, legharmonikusabb terén áll meg. A város főutcáján többszintű állami bérházak is épültek az utóbbi évben, maga a főter határozottan városi külsőt rejt, s a város alaprajza is azt mutatja: különösen és határozottan város akart itt létesülni. Körgyűrűs utcák, igaz, öreg, omladozó vakolatúak a házak, de ez nem szokatlan, régiek már. Hajdúböszörményben sok volt a módos, zsíros gazda, vagyis kulák — nemigen tataroztatták házaikat az elmúlt esztendőokban. Kitűnő, gazdag termésű földek övezik, hatalmas méretű gazdasági háttér — egy távoli határrész, Hajdúvíz kiválása után is, ahol 49-ben új, önálló falu létesült, 54 ezer hold a város határa. Szövetkezetei erősek, gazdagok, van köztük, amelyiknek több a gondja, mint például a hírneves Vörös Csillagnak, de azért az is elmegy a többi között. Kitűnő lehetőségek kínálóznak az öntözéses gazdálkodásra, a brassóéri öntözőfürt négyezer holdon már vizet ad, de ha minden lehetőséget figyelembe vesznek, a Keleti Főcsatorna vizének felhasználásával csak ez a „fürt” hétézer holdat öntözhet, a határ más részein kínálkozó lehetőségekkel együtt 12—13 ezer hold földet öntözhetnek Böszörmény határából. S ha a szövetkezeti gazdálkodás kereteinek újszerű tartalommal való megtöltésére keres példát az ember, azt is megtalálja ebben a városban. A város hét szövetkezete közösen üzemeltet egy baromfityesztő társulást, amely évente milliókat hoz minden tsz konyhájára. S hogy a szövetkezetek társulásában mennyi kitűnő lehetőség rejlik, arra is innen hozható a jó példa: a tsz-társulás keretében működő baromfitelepen 3 kg takarmány kell egy kiló baromfihús előállításához — s ez már világszínvonal — szemben az országos 5—6 kilós átlaggal. S a jövő tervei közt — a már kipróbált társulás példáján fölbuzdulva — az is szerepel, hogy tejelőüzemet, zöldségtermelő társulást hoznak össze. A közös csikónevelést már megoldották, egy-egy böszörményi tisztá vérű csikó 30—40 ezer forintot ér a külföldnek. Van ebben a városban lendület, erő, kezdeményezés, gazdaság, jólét — s mégis. Hajdúböszörmény is rálépett, város létére, arra, hogy falai közé ne bevonjon, hanem onnan kiröpítsen friss, aktív és munkára kész tömegeket. Az urbanizálódás ezt a várost is meg a többit is, itt az Alföldön, megérinti ugyan, de ellentétesen: nem emeli őt ez az áramlás, hanem kiszikkasztja.

A város munkaerő-mérlege sok mindent megmagyaráz.

Hajdúböszörmény 16 ezer főnyi kereső népességének 65,3 százaléka a mezőgazdaságban tevékenykedik. A város 54 ezer holdnyi határa közvetlenül 10 631 embernek ad kenyeret — ebben a számban benne vannak azok is, méghozzá ezernél többen — akik már nyugdíjasok, meg a kereső családtagok is. meg — 360-an — azok is, akik nem tagjai a szövetkezeteknek, továbbá az állami gazdasági dolgozók is. Magas tehát, s egyáltalán nem városi népességszerkezetet tükröző arányú a mezőgazdasági népesség aránya.

Iparból él, illetve iparban dolgozik 2300 fő — beleértve az építőipart is. Nos, ezt az eléggé magas munkáslétszámot látva, arra gondolhat az ember, hogy Hajdúböszörményben, ha nem is jelentős, mégis csak figyelemre méltó ipar lehet, hiszen 2300 ipari dolgozót foglalkoztat. Csakhogy következik majd egy másik adat, ami a

lényegre majd jobban rávilágít. De addig is mondjuk meg, hogy a közlekedés és a kereskedelem a kereső népesség 5,2 százalékát foglalkoztatja, az „egyéb” foglalkozásúak száma pedig 2511, tehát a kereső népesség 15,4 százaléka.

Ezek az általános adatok, amelyek sok mindent megmutatnak ugyan, de sok mindent el is fednek. Más vidéki városokban — s most a pangó életű, nem fejlődő-járású városokra gondoljunk — találkozik a statisztikai adatokat vallató vizsgálódó olyan adatokkal, amelyek azt jelzik, hogy a lakosság egyre nagyobb arányban tér át az ipari munkára. Fogy a mezőgazdasági népesség aránya, nő az iparban foglalkoztatottaké. Csakhogy ebből nem szabad magára a városra, a város fejlődésére, iparosodására valami megnyugtató következtetést levonni. Mert íme, itt egy másik adat, amely egy csapásra mindent másképp világít meg. A hajdúböszörményi munkaerő-mérlegről kiderül, hogy

a városból eljáró dolgozók összlétszáma	3293 fő
ebből naponta jár el	2138 fő
hetenként, kéthetenként	1155 fő

A képlet tehát változott. Van ugyan iparból élő népesség Hajdúböszörményben, de az nem városában talál munkahelyet, hanem valahol máshol. Sőt: többen járnak el máshová dolgozni, mint amennyi az iparból élők összes létszáma Hajdúböszörményben, tehát a kereskedelem, a közlekedés és mindenféle foglalkozási ágakban tevékenykedő hajdúböszörményiek tekintélyes része más városokban, más vidékeken talál csak munkát. Hogy a város ipari színvonala milyen fokú, azt talán az értelmiségi foglalkozású népesség két adata szemlélteti. A műszaki értelmiségiek száma mindössze 18 fő, s ezek közül technikus 15, tehát mindössze három (!) mérnök található e 32 ezer lakosú városban. Elég is ennyi, ha tudjuk, hogy helyben mindössze 470 az ipari munkahelyek száma. A többi: ingázik.

Végtére is egy egészen természetes folyamat arányai keresnek helyet és elrendeződést ebben a „mérlegben”. Ha van egy 54 ezer holdas határ, amelyet immár nagyszemű módon művelnek — ahhozéppelég az a hét és fél-, hétezer körüli munkásfélfé, ami ebből a mérlegről összehozódik, még akkor is, ha a szövetségi tagság átlagéletkora, mint máshol, itt is felül van az ötvenedik évén, s a húsz éven aluliak aránya, mint máshol, itt is csak 3—4 százalék között „mozog”. Több emberre akkor se igen lesz szükség, ha megvalósul az öntözés terve, márpedig megvalósul, mert Hajdú-Biharban, amennyire akadozva indult a főcsatorna megépítése idején az öntözési kedv — a konzervativizmus gátjaiba ütközött — annyira árad most szét, mindenhova, amerre a csatorna vize elviheti a gravitáció érvényes törvényei szerint. Sok helyütt már azt szeretnék, ha a gravitáció törvényei ne lennének érvényesek, vagyis a dombra is felfolyna a víz.

Tovább menve: ha egy 20 ezer munkáskezet kínáló városban az ipar mindössze 470 emberre tart igényt — egészen természetes, hogy körülbelül háromezerenek, a legerőteljesebbjének, a legvállalkozóbbaknak, a legaktívabb tömegeknek vagy minden reggel, vagy minden héten, vasárnap este el kell hagynia városát, akár lokálpatrióta, akár vándormadár kedvű, akár szeretne itt maradni, akár sem. „Az ország bármely területén találkozol böszörményivel” — mondta nekem a város tanácselnök-helyettese. Hányszor hallottam ezt a mondatot, más városokban, más vezetők szájából — csak a mondatban szereplő város- vagy megyenév változott! A vasúti jegyek azt mutatják, hogy a háromezer közül 1800 ember Debrecenbe jár be naponta, a többi meg az ország más ipari centrumaiba. A vonatközlekedés Debrecen felé kriminális. Magam is utaztam ezen a vonalon — télen, nyáron a lépcsőn lógó emberek szemükre húzzák a sapkát, s görcsösen markolják a lépcsőkorlát vasát, reggel Debrecenbe, este Böszörménybe menet. A vasútállomás, amely a múltban épült, meghökkentő riadalommal figyelte ezt a hajnali-esti kavargást, s talán azon mészlik, hová tűntek el a régi nyugalmas idők, amikor alig-alig lézengett valaki, vonatra várva, a falai között. (Szűkek ezek a vidéki, kisvárosi állomások, de nem tudnám megmondani, hányszorosra kellene bővíteni őket, hogy a bennük áttüledőket kényelmesen átengedje, s ne csak a fáradtságot, kényelmetlenséget, nyűgöt szaporítsa, ingerültséget, dühöt szítsa a munkába induló ezrek számára.)

Olvasom a *Napjaink* c. miskolci folyóiratban egy böszörményi költő-tanár cikkét, aki nyilván városának helyzetét ismerve, látva, tartja fontosnak: foglalkozzanak a szociográfusok többet a kisvárosok dolgaival. Cikkének is a címe: „Miért nem a kisvárosról...” Ebből idézek, egyetértőleg:

„Egy asztaltársaságban a tanya és a falu ügyein tusázó barátaimnak szegeztem a kérdést: Miért nem foglalkoztok soha a magyar kisvárosok életével? — Izgató témája volt ez már Móricznak, Babitsnak, Kosztolányinak és másoknak is. Erdek-

telen már csak azért sem lehet, mert ott él az ország lakosságának jelentős hányada... A kisvárosok felmérését gazdasági, kulturális jelentőségüknél fogva fontosnak érzem. Bennük a múlt, a jelen és a jövő szimbiózisa sokkal bonyolultabb képletekben jelentkezik... Máris ezek, de még inkább ezek lesznek a magyar mezőgazdaság és — reméljük — az ahhoz szorosan kapcsolódó iparágak centrumai is. És ha már a falvakról, tanyákról van szó — azok helyzete és sorsa is a legközvetlenebbül ezekhez a járási központokhoz kötődik. Itt válik gyakorlatra minden rájuk vonatkozórendelet, határozat. A kisvárosban, ahol a százötven éves sövényfalú viskó, a modern bérház, a javasasszony és a Kortársat, Nagyvilágot rendszerezően olvasó kiváló orvos, a méhészkedő, dísnót hízaló tanár, a tudós pedagógus, az új aszfaltjárda, az utcán békésen legelő libahad, a csordába ütköző Volga kocsi, az ötödmagával konyha-előszoba nélküli egyetlen kis szobában fuldokló jőnevű festő, s az összkomfortban az edzés fáradalmait pihenő családtalan, osztályon aluli futballista, az egyetemet végzett megbecsült párttitkár, a helyi, jelentéktelen műzeumot nyolc általánossal irányító hajdani tűzoltók élnek egymás mellett, nem éppen békésen. Olyan tsz is van, ahol a tagok még megszokásból sem panaszkodnak, s elesett, öreg nyugdíjasok, akik csak a megszokásból élnek. Ahol a TIT titkára évi 300 előadást szervez színvonalas előadókkaival a valóságban is létező közönség előtt. Ahová neves tudósok, művészek járnak le Pestről, s ahonnan harminckétezer lakosból háromezren indulnak vissza ipari centrumokba vasárnap este a savanyú bor ízével, viharhabátos keménységgel, legyűrt fáradtsággal... Nincs ipari munkásság, helyesebben: van is, nincs is. Az a majdnem háromezer ember, aki kiszakadt a parasztságból (a város lakosságának közel egytizede, a munkaképes lakosság több mint egyhatoda) — és hetenként utazik el és vissza, sem a lakóhelyén, sem a munkahelyén nem tud meggyökerezni. Olyan tömeg ez, amelyet az új világ szakított ki vagy emelt fel, olyan átmeneti képlet, amely morális-etikai síkon sem a régi, sem az új által nincs determinálva magatartásban — azt leszámítva, hogy dolgozik, inkább a lumpenproletariátushoz tartozik, hatásában inkább negatív, mint pozitív. Ebből a tömegeből kerül ki a legtöbb alkoholist, házasságtörő, verekedő és huligán. Csak a munkaerejével szolgálja a társadalmat, a családját gyakran azzal sem. Sok fáradt, boldogtalan ember van köztük. A legtöbbjét senki sem kíséri ki az állomásra, senki sem várja, ha mégis — fizetéskor. Ha eljön a szabad szombat, vagy a vasárnap, pihenésre alig kerül idő. A családos embernek el kell végeznie a ház körül azt, amit csak férfikéz végezhet el... A legnagyobb segítség tehát gazdasági téren adódhatna, ha ezt a tömeget sikerülne a lakóhelyén az ipar cementjével szervezett, tiszta formákban lekötni. Ezek a gondok a jövő listáján szerepelnek, mint megoldandó feladatok. De már a jelenben is választ sürgetnek, választ..."

(Folytatjuk.)

FOLNER ZOLTÁN

BABONÁK, HIEDELMEK

ÖRDÖGŰZŐ

Egy hétig haldoklott. A pap nem tudott bemenni hozzá. Amikor meglátta, visszahőkölt. Leszegett fejjel hagyta el a házat. Egy hétig haldoklott. Éjszakánként a lányait hívta. Olykor eszelősen sírt, jajongott:

— Add ide a kezed, csak a kezed add ide, lányom!

Nem mertek bemenni hozzá. A szomszédok sima nyújtófán kötöt adtak be kéz helyett, hogy azt szorongassa, azt verje bűbajos ördögi erejével. Egy hétig haldoklott, de nyolcvan évig élt. Amíg élt, hozzá járt az egész falu. Hitték, suttozták, mesézték furcsa tanácsait, orvosságait. Egy tehene volt, mégis húsz liter tejet vitt a piacra. Meglesték. Éjfélkor a ganérakáson, fehér lepелben táncolt a többivel. Mintha a csend hatalmas köldökszinórját gombolyítaná, ment, ment körbe az udvaron, és fejte az övére kötött kétliteresbe, a libegő gatyamadzaggól a tejet. Akik látták, riadozva futottak hazáig. Sohasem merészkedtek többé a korhadt kerítéshez. Az ura szorongva mesélte a pohárnál, hogy az asszony sohasem kovászol, mégis